

ESTERHÁZY PÉTER — SZÜTS MIKLÓS: A BŰNÖS

Az írás nem terápia — mondta el egy vele készült interjúban Esterházy Péter, és a kijelentésnek különös jelentőséget ad, hogy mindez a nemrégiben megjelent, Szüts Miklós festő szerzőtárrsal közösen kiadott *A bűnös* című kötet kapcsán hangzott el. Ma már mindenki tudja, amit tavaly nyáron még csak a bennfentesek suttogtak egymásnak: az író beteg. Rákos.

Olyan nyíltsággal kevesen beszéltek irodalmunkban betegségükről, mint Esterházy, és ez még akkor is igaz, ha a fikcionalitás takaróját valahogyan most is ráhúzza mondataira, meséjére, szövegére. (Hirtelen Eörsi István jut eszembe, aki tabudöntőgető módon írt egyre romló állapotáról, nem mellékesen egy irodalmi hetilapban.) Nem vagyok (nem lehetek) abban a helyzetben, hogy tudhassam: a szerző — rejtjeles módon — megosztani kívánta olvasóival egészségi állapotát új kötete megírásának kezdetekor, vagy szembenézett azzal, hogy betegségéről nagyon sokan tudnak. Az intimitás falát maga törte át, amikor úgy döntött, nem beszél *másról*, még akkor sem, ha tudja, a beteg ember legnagyobb mentális csapdája, hogy sokszor nem tud *másról* beszélni, csak *arról*.

Jó ideje vita zajlik, hogy a szerző életrajza függetleníthető-e az alkotásától. Ez a vita érvénytelen *A bűnös* esetében, amely felütésében zord módon orientál: „Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy hasnyálmirigy. Pontosabban egy Hasnyálmirigy.” Minőségileg mást jelent a betegség köz- és tulajdonnévként. A grammatikai váltás a perszónifikálás irányába mutat. Az örökké kísérletező Esterházy a kötet legelején frivol gesztussal olyan mesélésbe kezd, amely a saját prózájától a legidegenebb. Mielőtt túlságosan elcsodálkoznánk ezen, vagy kapcsolatot keresnénk az *Egyszerű történet vessző száz oldal* első részével, a mese leáll. Ez nem újdonság, csupán a szövegirodalom megszokott eljárása. A szerző túllép ezen, és a történet negligálása mellett nekilát az elbeszélő felszámolásának. „Azonosítatlan személyességről”, „személytelen személyességről”, „én nélküli személyességről” ír, mint az elbeszélő ontológiai pozíciójáról, amelyet — az alkotói szándék szerint — megvalósítandónak kell feltételeznünk. A lételmélet tudományelméleti határai éppen úgy érnek össze a Semmivel, ahogyan a gondolkodó ember képzeletében az élet a halállal. Fogalmazhatnánk fontoskodóan úgy: ennek a kötetnek ez az egzisztenciális tétje, de a valósághoz mérten ez csak üres okoskodás. Mert farkasszemet nézni a halállal egészen más, mint lételméletről locsogni-fecsegni.

A bűnöstől elválaszthatatlan, hogy Szüts Miklós képei nem egyszerűen illusztrálják a szöveget, hanem éppen a textussal való egyenrangúságukat kell hangsúlyozni. A nonfiguratív akvarellek korábban megihlették (használjuk ezt a konvencionális fogalmat) az írókat, aki „majd írók hozzá gyilkossági történeteket” ígéretével kötelezte el magát a Szüts-képek mellett. Az eredeti alkotói szándék és a megvalósulás aligha hasonlít egymásra. Ebbe szövege bele az egyéni életút. A széttartó történetzsalak egy per körvonalait is felskiccelik, ebben mondatik ki a „bűnösség”, amelyről nem tudunk meg semmit. Még azt sem, kik az ítéletalkotók. Csak annyit, hogy az esküdtek. Az egyszerre e világi és nem e világi processzusban (à la Kafka) a hallgatóságon kívül a bűnösséget kimondó legidősebb esküdt a mondatokra és Hasnyálra is „futó pillantást vetett”. (Az ítélet szó nem szerepel a szövegben.) Elbizonytalanítóan többértelmű, hogy a „nekem mondta” kire vonatkozhat. A személytelen személyességet két irányból közelítette meg Esterházy: nyelvtanilag megfoghatatlan a per alanya, ugyanakkor életrajzi vonatkozások miatt azonosítható magával a szerzővel. De ez csupán *egy* lehetőség, semmi több.

A betegség nem annyira metafora, mint időbeli adottság. Az első kérdés vele kapcsolatban nem az: mi lesz, hanem a „mi van?” Ez óriási különbség. A logika klasszikus példázatos kérdései a szövegben („Meddig megyünk az erdőbe befelé, illetve honnan erdő a sok fa?”) mintha előhívnának másfajta kérdéseket. (És közben figyeljünk a finom dantei allúzióra, amely az erdőben eltévedő ember képét hívja elő.) A sűrűsödő fájdalek, a test vészjelzései mikor csapnak, mikor váltanak át betegségbe? A betegség valósága hogyan teremti meg a betegség képzetét? Valójában micsoda a betegségről való tudás?

Az egész mű mögött ott lappang a vágy, amely egyidős az irodalommal: olyan jó volna mesélni, bohóckodni, marhaskodni, lehetséges világokat teremteni, de a betegség visszaránt a valóságba, amiről nem tudjuk, hogy pontosan micsoda, de azt igen, hogy Hasnyálmirigy többet tud róla, mint mi egyenként és együttvéve valaha is fogunk. (*Magvető*, Budapest, 2016)

BOD PÉTER

ROMANO GUARDINI: A MEGTÁMADOTT HIT

1967-ben az egyik német kiadó azzal a kérdéssel fordult több száz egyetemistához, hogy véleményük szerint melyik könyv segítette őket a leginkább eligazodni a jelen szellemi szituációjában.

A válaszok a következő sorrendet adták ki: Romano Guardini: *Az újkor vége*, Hans Sedlmayer: *A közép elvesztése*, Jose Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*, Karl Jaspers: *A történelem eredete és értelme*.

Az 1885-ben Veronában született, de már első életéve végén Németországba költözött és ott felnőtt Romano Guardini előbb természettudományt és közgazdaságtant tanult, s csak később döntött a teológia mellett. 1910-es pappá szentelését követően, a szükséges fokozatok megszerzése után, hamarosan egyetemi pályára lépett, és élete jelentős részét egyetemi közegben töltötte. Nem volt hagyományos értelemben professzor, se rendszeralkotó teológus; sokkal inkább lelkipásztor, aki segítette az egyetemi ifjúságot — ezt a rendkívül érzékeny és a jövő alakításáért felelős korosztályt — eligazodni a jelen szellemi áramlataiban. A visszaemlékezések szerint az ötvenes években tanácsos volt az előadásai előtt legalább félórával megjelenni az *auditorium maximum*-ban, hogy legalább jó állóhelyhez jusson az ember.

Eligazításra pedig szükség volt, talán jobban és mélyebben, mint más korokban. A háború utáni újjáépítés szinte zsigeri lelkesedése, ami inkább az emberi lélek természetes animális ösztönéből fakadva táplálta az ismét felszabadult életlélegző élet eleveenségét, nem fedhette és nem feledtethette el a spirituális válságot, aminek egyebek között a két világégés is jele és következménye volt. Az emberi élet külső színpadának, anyagi elemeinek újbóli felépítése csak rövid távon és a felszínen adott célt és tartalmat az emberek életének. A valóságban Európa évtizedek óta kritikus szellemi állapotban volt. Fogalmazzunk pontosan: Európa mindig is a szellemi krízis állapotában, azaz kritikus helyzetben van, és ezt tudja is, de eddig rendelkezett azzal a kritikai apparátussal, amelynek segítségével képes volt felvázolni egy lelki-szellemi víziót, s annak ívén értette meg a múltját, ítélte meg a jelenét és remélte a jövőjét. És — fontos! — ez mind a *sajátja* volt: az ő múltja, az ő jelene és az ő jövője. Ezért azonosulhatott vele. Érezhette szorosnak vagy kényelmetlennek, követelőzőnek vagy fájdalmasnak, de nem érezte üresnek és értelmetlennek. A filozófiai gondolkodás területén ilyen volt a hegeli rendszer, majd annak materialista metamorfózisa, a marx-i történelemfilozófia, a vallás területén pedig a kereszténység. Mivel azonban valójában a filozófiai elgondolásoknak, még a materialista és a transzcendenciát tagadó változatának is a keresztény történelemszemlélet, beteljesedés- és üdvösség-hit képezi rejtett alapját — lásd Karl Löwith elemzését (*Világtörténelem és üdvtörténet*. Ford. Boros Gábor és Miklós Tamás. Atlantisz, Budapest, 1996) —, ezért Guardini méltán gondolhatta, hogy a kereszténységtől lehet és *kell* várni az eligazodást és az újerőt.

Az orientáció nem felszínes eligazítás és megnyugtatás. Mivel az ember jövőre nyitott lény —

azaz tud a jövőről, annak ismeretlenségéről —, ezért a jövő mindig megfesti a jelent hol komor, hol élénk színekkel. A jövő okozta bizonytalanságot csak a remény egyensúlyozza ki, a reménynek azonban támaszkodnia kell valamire. A hegeli és marx-i történelemszemlélet az ész, illetve a történelem belső logikája alapján remélte — sőt valójában tudni vélte — a jövőt. A kereszténység nem tudja a jövőt, hanem *félti*, mert ítéletet hoz — de éppen ezért nem szorong miatta, hiszen *ítéletet* hoz: az ítélet a cselekedeteket mérlegeli, az ember pedig a jelenben cselekedhet. Az ítélet tehát nem független tőle, bár nincs a hatalmában. Ez félelmetes, de nem szorongató. A féltés komolyságot ad a cselekvésnek, a komoly cselekvés pedig elűzi a szorongást.

Hogyan kell orientációt adni az életnek? Guardini két végletet igyekszik elkerülni: nem akarja kívülről kioktatni a világot, nekiszégezve a keresztény tanítást — jöllehet a kereszténység mint kinyilatkoztatott vallás bizonyos mértékig és szükségképpen „kívülről” lép az emberhez, különben nem megváltó misztériumvallás lenne, hanem filozófia —, de egyfajta kettős könyvelésre se biztatja az embert, hogy egyfelől engedelmeskedjék a világnak, elvégre abban él, egyszersmind azonban élje meg hitét is, amennyire csak lehetséges, kerülve a konfliktust — noha hit és világ konfliktusa velejárója a hiteles kereszténységnek, különben pusztán világi-gyakorlati életbölcseesség lenne. Guardini az „egzisztencia” fogalmából indul ki. Az egzisztencia személyes egység: emberre ható külső benyomások és belső motívumok „ijesztő sokféleség”-ének „az egyén képzelőerejével, vagy még inkább a személyes felelősség erejével” személyes egyediséggé dolgozott-érlelt valósága. (19.) „Az ember élő hitének minden helyzetben találkoznia kell a világgal. A találkozáskor a hitnek beszélnie és válaszolnia kell, az adott kornak megfelelően hirdetnie kell az igazságot. A világnak viszont a hit területén kell szembeülnie a döntő kérdésekkel, és itt kell rájuk vég-ső választ kapnia.” (uo.) A kereszténységnek azt kell felmutatnia a világ számára, amit csak ő tud: milyennek mutatkozik a világ a hit fénytörésében. Így a felmutatás egyszerre kritika és biztatás. Ez a valódi találkozás értelme és lényege. A találkozás mindig konkrét, ezért Guardini életművének jelentős része a szellemtörténet nagy művészeivel és gondolkodóival való találkozás teológiai reflexiója (Dante, Pascal, Hölderlin, Dosztojevszkij, Rilke — ez utóbbi Göröl Tibor fordításában 2003-ban magyarul is megjelent az Új Ember kiadó gondozásában). Mivel a művészek észlelik a legmélyebben és legközvetlenebbül korok problémáit, és ezt ki is tudják fejezni, ezért Guardini azt vizsgálta, hogy az alkotásokban milyen világ és miként mutatkozik meg. Ebben a vizsgálódásban egyszerre válik láthatóvá egy adott kor világ-

észlelése és a kortársak eligazodását szolgáló keresztény tanítás aktualitása.

A Kairosz Kiadó által a közelmúltban megjelentetett Guardini-könyv nem az életműnek ebből a vonulatából ad át egy kötetet a magyar közönségnek, hanem válogatást kínál a hatalmas életmű különböző szövegeiből. A magyar kiadvány egy másik válogatás, a Guardini születésének századik évfordulóján, 1985-ben publikált „Romano Guardini olvasókönyv” alapján készült, az eredetinel jóval szűkebb terjedelemben. Az írásokat, illetve gondolatokat öt fejezet köré szervezte a szerkesztő, szinte egy fundamentális teológiai summa szerkezetét követve: Isten — emberi egzisztencia — Jézus Krisztus — egyház. A klaszikus traktátusokat „Esztétikai magyarázatok” követik, majd egy rövid „Függelék” Aquinói Szent Tamás és Goethe világlátásáról. Lezárásképpen egy imát olvashatunk, amely — mintha a szerkesztő nem bizott volna a könyv által elért lelki hatásban — ezt a címe viseli: „Ima nehéz órában”.

A szerkezet ellenére a legtrikábban találkozunk a könyvben dogmatikai tanítással vagy magyarázattal, annál inkább finom lélektani megfigyeléssel, amit a szerző nagy tapasztalattal ágyaz bele a vallási életbe, egyben azt is megvilágítva, hogy nincs vallástalan élet. Isten mindenhol és mindenkiben jelen van, és ha az ember képes kellő éberséggel szemlélni legbensőbb életét, akkor kikerülhetetlenül találkozik azzal az erőterrel, erőhatással — nevezzük bárminek —, amit a kereszténység a személynévvé vált főnévvel *megszólít*: Isten. Az általános főnévtől az egyedi személynévig, a megnevezéstől a megszólításig nagy történelmi utat jártak be a vallások, míg a két bibliai hitvallás megtette a döntő lépést. Erre a személyes Istennel való találkozás biztatta őket. Bár a meghívás történeti esemény volt, a dogmatikai értelemben vett kinyilatkoztatás a történelem színpadán, nyilvános terében zajlott, de Isten jelen van minden ember konkrét egzisztenciájában. Nem valami titokzatos, különös, csak a kiválasztottak által észlelhető rejtettségben, hanem egyszerű, de finom nyilvánvalósággal: azokban a lelki rezdülésekben és életmozdulatokban, amelyek spontán módon zajlanak bennünk. Csak oda kell rájuk figyelni. „Az ember” — kezdi Guardini a 111. oldalon — „nem csupán erejét erre-arra használva él, hanem létének, életének különböző megnyilvánulásaiban is.” Ebben az állításban nincs semmi meglepő, de figyeljük csak a folytatást: „Valódi mivoltának mélyéről származik egy jelentéktelen kérdésre adott válasza, valamilyen hivatali nehézség miatti gondja, nagyszerű műalkotás keltette megrendülése, hűsége egy szeretett személy iránt.” Lám, mi mindent rejt a „különböző megnyilvánulás” szenttelen terminusa! A legkisebb rezdülésünkben is benne van személyiségünk

mélydimenziója. Ám ez eddig még pszichológia, érzékeny és mélyre látó, de csupán lélektan. A következő mondat már fordulatot jelent a vallás dimenziója felé: „Ezeket a megnyilatkozásokat nem lehet tetszés szerint bármikor földidézni, akkor jönnek létre, amikor tárgyuk életre kelti őket. Sok ember egyáltalán nem tudja, mi él benne, amíg föl nem szólítják valamire. Ugyanez a helyzet a vallásos mélységgel. Ez ad választ a dolgok mögötti titokra, az események rejtett értelmére, de nem magától, hanem azért, mert a teremtő és fenntartó Isten állandó tanúságot tesz önmagáról. Ettől megérintve eszmél föl az ember, ez a hívás vezet, ezt keresi — ez a vallás.” Ebben a lélektani megfigyelésre épülő rövid gondolatmenetben azt fogalmazza meg Guardini, amit a vallástudomány *homo religiosus*nak hív: ez az ember létmódjának lényegi vallási irányultsága. Ez azonban még csak potencialitás, képesség, érzékenység és hangoltság, nem kifejezett vallás és még kevésbé keresztény hit; ahhoz a kinyilatkoztatás megtörténte és elfogadása szükséges. Mindenesetre az ember egzisztenciájának ez a jellegzetessége képez teret Isten megtapasztalása számára (hogy ne vétsünk a teo-logika ellen, tegyük hozzá: ezt a teret is maga a kinyilatkoztató Isten hozza létre azáltal, hogy az embert saját képmására teremti).

A könyv magyar címe: *A megtámadott hit*. A német cím nem hitet, hanem bizalmat (*Zuversicht*) említ, és talán pontosabban adja vissza Romano Guardini szövegeinek mondanivalóját. Mert manapság már nem a hit van megtámadva, sőt, a hitet rehabilitálták, amúgy is mindenféle van, és mindenkinek van ilyen vagy olyan hite, nem feltétlenül keresztény vagy bibliai, de hit, amely ellátja a megfelelő lelki funkciókat. Ami manapság veszélyben van, az a bizalom, a remény. És meglehet, az egyházi értelemben vett hívó is híján van a bizakodásnak. Tartalmi értelemben hinni egyszerűbb, mint egzisztenciálisan bizakodni. *A fides quae creditur*, a hit tartalma kívülről jön és megtanulható, *a fides qua creditur*, a hit bizakodó-reménykedő aktusa belülről fakad, azt az embernek, még ha nem is kegyelmi segítség nélkül, magának kell hozzátennie az ortodox egyházi hittartalomhoz. Kifejezetten erről, és nem a hit tartalmáról beszél a német cím.

De hát mi támadja a bizalmat, a reményt?

Ha a dogmatikát nézem, akkor a hit fogalmi kifejtése és rendszerezése az ész ítélőszéke előtt áll, és mindig is kérdezhető lesz, de az ész bizonytalansága folytán maga is bizonytalan (ha a mérőeszköz ingatag, akkor a mérés eredménye se lehet biztos és egyértelmű, hanem mindig újabb és újabb igazolásra szoruló). Innen nézve a hit aktusa egyénileg sokkal szilárdabb lehet, mint a hit tartalmi kifejtése, amely rá van szorulva a bizonytalan észre és a tudományos apparátusra. Másfelől viszont — eleven ellentmondásként — ha a hívó embert nézem, a konkrét

személyt, akinek a hit-aktusa a hite, akkor a dogmatikai tartalomnál jóval bonyolultabb a dolog, mert szerteágazóbban, mélyebbre és különböző rétegekbe hatolnak le a hit gyökerei. Ezért a személyes egzisztencia, az emberi élet és sors gazdag és változatos tevékenységéből nyeri táplálékát, amit a dogmatikai tartalomnak kell egységesíteni, de *nem az fakaszt*. Ha külső támadás éri a hitet — a dogma terepén —, akkor az sokkal könnyebben kivédhető, visszaverhető, cáfolható. A belülről jelentkező kísértés — nem világos támadás, hanem homályos-ködös kísértés — sokkal mélyebb, mert mélyebbről jön, sokkal összetettebb, mert az egzisztencia kiterjedt és sokrétű ágbogának ezer és ezer apró mozzanatában érheti az élő hitet. Ezt félti Guardini, nem a tant. És bár egy rövid fejezetben szó van az egyházzól is, de nem abban a klerikális értelemben, ahogyan a könyv borítója vizualizálja a Szent Péter-bazilika középpontba állított színes képével, melybe — valódi képzavarral — felülről egy sötét angyal készül beledöfni a kardját, alatta pedig a bazilikából kinőtt sötét láb tapos rá egy izmos férfialakra. Az efféle *Sturm und Drang* hangulatú és militáns kép sem a jelen kereszténynek valódi szituációját nem tükrözi — mert, ismétlem, valójában belülről emésztődik, nem a külső támadások veszélyeztetik, azok csak erősítenék, ha komolyak volnának, de az utolsó komoly kritikus 1900-ban meghalt —, sem a finom elemzések hangján beszélő szerzőhöz nem illik.

Olvasókönyvet tartunk a kezünkben. A hitről szóló könyveket akkor olvassuk helyesen, ha nem a hit mint olyan dokumentumaként, vagy mások hitéről szóló beszámolóként olvassuk, hanem tükröként tekintünk rájuk, azt kérdezve: vajon a könyvben foglaltakban miként ismerem rá a magam hitére. Romano Guardini hiteles tükröt tart elénk. (Ford. Kerényi Dénes; *Kairoshoz Kiadó*, Budapest, 2015)

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ

ERDÉLYI ZSUZSANNA: MÚLTUNK ÍRATLAN LÍRÁJA Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága

Lapozgatva és olvasva a több mint ezer oldalas könyvet, évtizedes történekek váltak jelen idejűvé emlékeimben. Ez a könyv a szerző fél évszázados tudományos munkásságának lenyomata, hű tükröje. Egy hatalmas mű, ami tartalmazza a kutatói pályája teljes ívét, attól kezdve, hogy rátalált témájára, majd a pályatársakkal kérdést kérdésre halmozott, amelyek nagyobb részére meg is találta a választ. Az írásokból így bomlik ki egy népköltészeti műfaj 20. századi kutatástörténete és ismerszik meg egy szinte párja nélküli, eredményes kutatói pálya, egyéni életút. Egy olyan életpálya, amelynek magam is

szemlélője, alkalmanként kísérője és résztvevője lehettem. A tanulmányokat olvasva ezért sokszor feltolultak személyes emlékek az 1970-es évekből, vagy akár a későbbi évtizedekből.

Aki meg akarja ismerni a filológusok életét és gondolkodását, munkamódszerét, azoknak bátran ajánlható ez a könyv, amelynek lapjairól mindez szépen kibomlik: hogyan talál rá egy kutató témájára, vagy ebben az esetben: hogyan találja meg a téma elkötelezett kutatóját, hogyan alakítja ki kutatási és elemzési módszertanát, hogyan képezi magát a munka során csak azért, hogy egy-egy kifejezést, egy-egy gondolatkört jobban megérthessen, egyáltalán megérthessen és meg tudjon magyarázni. Hogy egy-egy — a szóbeliség miatt — szövegében „romlott” változatot el tudjon helyezni lelkiségi áramlatok folyamában, ezáltal korhoz és társadalomhoz kösse, megállapíthassa az írásbeliség és a szóbeliség közti folytonos átjárás konkrét és/vagy lehetséges módját. Hogy a magyar nyelvhez kötött imádságokat más nyelvi kultúrákban is megvizsgálja, kiderítse egyetemes („katolikus”) jellegüket. Hogy utána járjon, vajon protestáns népköltésznél is élő hagyományról van-e szó?

S ez eddig még csak módszertan, társadalmi és történeti, spirituális háttér. Lényegében a ferences passió-misztika középkori és barokk kori lenyomata, amely máig Istenhez emeli a hívő embert.

Ezt követi a szövegelemzés. Az archaikus imádságok nagy része szélesen hömpölygő szabad verselés, rímes vagy rímtelen szöveg, telis-tele szokatlan kifejezésekkel, meghökkentő, szürreális költői képekkel, gyakran párbeszédészettel, a szenvedéstörténet olykor naturalisztikus elbeszéléssel, szaggatott, balladaszerű tömörítéssel. Egy olyan nyelvi világot képviselnek, ami a mai olvasót messze, a nyelvújítás előtti századokba röpíti vissza. Ezért érthetjük meg könnyen, hogy költőink — a nemrég elhunyt Juhász Ferencel az élen — miért fogadták egyöntetű elragadtatással az Erdélyi Zsuzsanna által közzétett imákat. E gesztusokkal beemelték a népi imádságok szövegeit az irodalomba, és már akkor látható volt, hogy így nyújtottak védelmet a kutatóknak. A politikai hatalom nem hagyhatta figyelmen kívül Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Gergely Ágnes és mások lelkes fogadtatását. Sok költőt (Szabó Ferenc, Polner Zoltán, Tóth Sándor, Major-Zala Lajos, Nagy Gáspár, Iancu Laura és mások) meghihlettek akkor és azóta is ezek a régies hangzású, sajátos képeket alkalmazó imádságok. A zeneszerző Kocsár Miklós hat imádságot kórusműben dolgozott föl. A magyar szövegfolklor palettáján Erdélyi Zsuzsanna kutatása és elemzése révén új műfaj jelent meg: az archaikus népi imádság lírai, dramatikus és epikai jellemzőket fölmutató műfaja.

Am Erdélyi Zsuzsanna nem állt meg a szövegelemzésnél. Mindig nagyon foglalkoztatta őt az